

JUSTIN
QUINN

POEZIE VE DVOJÍM OHNI
TRANSNACIONALISMUS
A STUDENÁ VÁLKA

KAROLINUM

Poezie ve dvojím ohni

Transnacionalismus a studená válka

Justin Quinn

Z anglického originálu *Between Two Fires: Transnationalism and Cold War Poetry*,
vydaného nakladatelstvím Oxford University Press v roce 2015,
přeložil Martin Pokorný.

Doslov je dialogem mezi překladatelem, autorem a Josefem Hrdličkou

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Redakce Alena Machoninová

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

První české vydání

© Univerzita Karlova, 2018

Text © Oxford University Press, 2018

Translation © Martin Pokorný, 2018

BETWEEN TWO FIRES: TRANSNATIONALISM AND COLD WAR,

FIRST EDITION was originally published in English in 2015.

This translation is published by arrangement with Oxford University Press.

KAROLINUM PRESS is responsible for this translation from the original work and

Oxford University Press shall have no liability for any errors,

omissions or inaccuracies or ambiguities in such translation or for any losses caused
by reliance thereon.

Kniha byla finančně podpořena Ministerstvem kultury České republiky.

ISBN 978-80-246-3717-4

ISBN 978-80-246-3722-8 (online : pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2018

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

Předmluva k českému vydání	9
Úvod	11
1 Přes železnou oponu	19
1.1 Předávka na parkovišti	19
1.2 Hranice světové literatury	22
1.3 Transnacionální rovina	30
1.4 Na okraji angličtiny	35
1.5 Cesty za oponu	41
1.6 Za zrcadlem	63
1.7 Dvě básně	65
2 Překlady jiného světa: Ždanov, Zábrana, McGrath, Rolfe, Ginsberg	69
2.1 Na louce	69
2.2 Cesta radikálů	72
2.3 Otázka motivu	75
2.4 Kompromis?	76
2.5 Kritika?	81
2.6 Zástupné vyjádření?	89
2.7 Lyrický úskok	92
2.8 Meziprostor	98
3 Anglický nástup: Lowell, Ferlinghetti, Ginsberg, Holub	100
3.1 Totální, neošálený realismus	100
3.2 Cesta do Prahy	109
3.3 Na půl cesty k překladu	113
3.4 Na letišti Idlewild	123
3.5 Umění špionáže	131
3.6 Na kávě s Ferlinghettim	138
4 Báseň ve studeném světě: Brodskij, Walcott, Ginsberg, Said, Heaney	142
4.1 Tři studené světy	142
4.2 Treska u dveří	145
4.3 Brodského oči	151

4.4 Ginsberg v Praze	161
4.5 Teorie pro Walcotta	169
4.6 Kořeny Seamuse Heaneyho...	176
4.7 ... a jeho cesty	180
4.8 Zprostředkovatelská poezie	185
4.9 Lyrické ozvuky	191

Závěrem	193
Doslov k českému vydání	195
Bibliografie	203
Rejstřík	207

Josefu Hrdličkovi

Při psaní knihy mi pomohla řada lidí z mnoha různých míst; někteří mi poskytli konkrétní informaci, pracovní verzi článku nebo materiály v elektronické podobě, jiní mi byli zdrojem povzbuzení a kritických otázek. S radostí zde uvádím jejich jména: Rebekah Bloydová, Petr Borkovec, Carmen Bugarová, Stephen Burt, Jan Čermák, David Constantine, Robert Crowe, Christina Davisová, Lubomír Dorůžka, Petr Eliáš, Sylva Fischerová, Stuart Friebert, David Grosser, Jacek Gutorow, Dana Hábová, Petr Halmay, Brian Henry, Martin Hlinský, Radovan Holub, Michal Huvar, Josef Jařab, Jerzy Jarniewicz, Maria Johnstonová, Robert Kiely, Ivan Klíma, Petr Kopecký, Kirsten Lodgeová, Greg Londe, Peter McDonald, Mariana Machová, Martin Machovec, Silvie Marinová, Alistair Noon, Dennis O'Driscoll, Petr Onufer, Ondřej Pilný, Terezie Pokorná, Martin Pokorný, Robert Potts, Gerald Power, Martin Procházka, Markéta Prunarová, Evan Rail, J. Jesse Ramírez, John Redmond, Christopher Reid, Ivo Říha, Ondřej Skovajsa, Matthew Sweney, Pavel Theiner, Daniela Theinová, Elena Tkachevová, Matouš Turek, Ladislav Vít, Paul Wilson, Michelle Woods, William Wootten, Marie Zábranová, Andrew Zawacki a Jan Zelenka. Za ediční přípravu textu děkuji Kim Richardsonové.

Velice jsem zavázán lidem, kteří v různých fázích práce na knize přečetli přípravné verze jedné nebo více kapitol: Neilu Corcoranovi, Stephanu Delbosovi, Brianu Goodmanovi, Romaně Hukové, Magdaleně Kayové, Jahanu Ramazanimu, Michaelu Špiritovi, Janu Šulcovi a Davidovi Wheatleymu. Celkové uspořádání výkladu i jeho detailní strukturu zásadním způsobem ovlivnila má žena Tereza Límanová. Na postupu od původního, podstatně odlišného plánu k výslednému textu mi obratně pomáhala Jacqueline Norton z nakladatelství Oxford University Press a jsem jí za to velmi vděčný.

Marii Zábranové a nakladatelství Torst děkuji za svolení přetisknout zde v úplnosti některé básně Jana Zábrany.

PŘEDMLUVA K ČESKÉMU VYDÁNÍ

Tématem mé knihy není ani česká, ani anglofonní poezie jako taková. Čtenáře, který hledá dobrý přehled jedné nebo druhé tradice, můj text neuspokojí. K oběma naznačeným tématům se má kniha vztahuje jen okrajově – a současně rýsuje téma nové. Předmětem mého zájmu jsou básně, které v éře studené války překračovaly hranice národů a jazyků. Některé české čtenáře překvapí, že v mém výkladu hraje tak klíčovou roli Miroslav Holub, kterého většina současných interpretů považuje v příběhu české poezie za okrajovou postavu, zajímavou snad díky angažmá v časopise *Květen* a sbírkám vydaným bezprostředně poté. Avšak právě na sklonku šedesátých let, kdy Holub mizel z českého horizontu, se měnil v jednu z nejvlivnějších postav anglofonní poezie. Má kniha nesleduje ani historii vztahu české poezie k jiným kulturám v daném období. Omezují se jen na jednu oblast setkávání české a anglofonní poezie; úvaha o česko-francouzských, česko-německých nebo česko-italských vztazích by poskytla odlišný obrázek.

Je také nutno upozornit na dva následující rysy mé studie. Za prvé kniha plynule přechází mezi českým a anglofonním kontextem v rozmezí padesátých až osmdesátých let a za druhé se hlásím ke kritice zahraniční politiky USA v období studené války, zvláště pokud jde o angažmá v Latinské Americe. V České republice – a především mezi intelektuály přes čtyřicet – takováto kritika zaznívá jen vzácně. Přiznává se pouze tolik, že Spojené státy učinily v období mccarthismu určitá špatná rozhodnutí, která ale navíc – jak otevřeně tvrdil třeba Josef Škvorecký – poměrně rychle napravily, což dokazuje, že americká demokracie je principiálně zdravý systém, zvláště v porovnání s mrtvolným systémem Sovětského svazu a jeho satelitů, který se také prohlašoval za demokratický. Čtenář by mohl získat mylný dojem, že podle mého soudu oba systémy dopadají z morálního hlediska nastejno. Spojené státy si sice zdaleka nepočínaly tak exemplárně, jak tvrdil Škvorecký a řada dalších disidentů, avšak já svou kritiku vyslovuji především proto, abych načrtl politický rámec úvahy o postkoloniálních básnících, kteří působili v USA v sedmdesátých a osmdesátých letech. Stejně tak se stručnými zmínkami o Pavlu Kohoutovi, Ivanu Skálovi, Ladislavu Štollovi a Janu Šternovi v období padesátých let nesnažím v úplnosti postihnout tehdejší českou poezii; jde mi jen o určité souvislosti, jež jsou relevantní pro překladatelskou a básnickou tvorbu Jana Zábrany. Uvedení režimní básníci a kritikové představovali jen

oficiální část scény: oproti tomu Egon Bondy nebo Bohuslav Reynek – básníci, kteří mi jsou nesmírně blízcí – se těšili pozornosti pouze úzkého kroužku přátel (Reynek možná ani té) a nemohli publikovat. Jejich dílo působilo se zpožděním, ve vlnách rozvrstvených do následujících desítek let. A právě to je příznakem oněch struktur a sil, jež se nacházejí v centru výkladu, zaměřeného na utužení politické kontroly nad poezií od propuknutí studené války do konce padesátých let.

Systémy, které se střetly ve studené válce, nebyly identické – a já k jejich posouzení každopádně nemám náležitou kompetenci. Nejsem historik, ale literární kritik a mým zájmem v celé studii je sledovat onu transnacionální existenci, kterou básně vedou v časech tak pohnutých, jako byla éra studené války. V tomto prostředí dokázalo přežít i vzkvétat dílo vynikajících básníků – Jana Zábrany, Seamuse Heaneyho, Josifa Brodského či Allena Ginsberga –, a i když se ve výkladu odvolávám na určitá historická fakta, v ohnisku mého zájmu zůstávají oni a jejich básně.

ÚVOD

Píše se začátek padesátých let. Zaměstnanec fabriky na nýty je obklopen ženami, které na rozdíl od něj pracují s potěšením a fortelně; jsou to – jak uvádí název básně – „Dobře orientované ženy“:

V nejtárně... Agregát jen k zlosti,
smrad, paví ocas elektrod...
Má puchejř, menší číslo bot.
Ze špatně srostlé klíční kosti

prašivá bolest znovu střílí
až do zad... Stojí zahanben
elánem zaškolených žen.
Vidí, co toho navařily,

a ví, že si tu nevydělá...
Poledne! Rány jako z děla
rvou uši... Jim ne. Svářečky,

zakryté kuklou, celé v kůži,
zdatné jak šéfkuchaři-muži,
spálily jenom vařečky...¹

Choulostivé zmínky o vlastním zdravotním stavu (špatně srostlá klíční kost) vytvářejí potměšile humorný kontrast s energickou svalnatostí žen a stejně tak lze z muže vycítit zdráhavý obdiv k tomu, s jakým potěšením ze sebe ženy setřásly někdejší roli pečovatelek o domácnost: místo aby kuchtily večeři pro rodinu, připomínají teď šéfkuchařky, jež si počínají kompetentně a s přehledem. Vařečka, symbol ženy v domácnosti, se uprostřed továrního randálu rozplývá v dým. Tyhle ženské se – oproti mluvčímu – připojily k programu a dokážou si vydělat. Vyznají se.

1 Jan Zábrana, *Stránky z deníku*, Praha: Československý spisovatel 1968, str. 34.

Stejně jako mluvčí básně nedokáže udržet tempo s prací v továrně, vypadl Jan Zábrana také z rytmu celé společnosti, která se před pár lety přihlásila ke komunismu. Ženy jsou zprošťovány domácích povinností, intelektuálové jdou pracovat rukama. A i když se může zdát, že tohle prostředí není pro básníka, nová společenská kultura hledá poezii právě v průmyslových zónách. Jeden Zábranův současník napíše báseň s názvem „Pětiletka“ a nadšeně v ní líčí

pevná ňadra dívek
opřená o soustruhy
a život mladých matek
vzdutý jak oblouk duhy.²

Autor básně Ivan Skála se stejně jako ty ženy z nejtárny dokázal dobře zorientovat. Je to komunista a patří ke gardě kulturních komisařů, kteří by humorně estétského kverulanta úvodního sonetu s jeho postojem „subjektivita nade vše“ rázně odsoudili coby morbidní přežitek buržoazního umění. Pokrok si žádá, aby jedinec šel stranou. Ostřejší siluetu tak získává paví ocas z první sloky Zábranovy básně: tato nápadná metafora navíc evokuje dekadenci z přelomu století – a ta podle Skálova soudu také patří na smetiště.

Zábrana později přeložil do češtiny beatnické básníky a ovlivnil tak jiného českého básníka, který tyto americké autory znovu uvedl do angličtiny a změnil představy anglofonního publika o roli politiky v poezii. Došlo k tomu ve velké vlně básnických importů z východní Evropy, probíhající od šedesátých let až do konce studené války, a tento fenomén podstatně proměnil celý literární ekosystém, když z básníků s podivně znějícími slovanskými jmény učinil trvalé rezidenty. Tyto procesy opakovaného křížení způsobily, že poezie expandovala mimo národní hranice, a kdokoli si chtěl od té chvíle utvořit ucelený obrázek o poezii ve Spojených státech nebo ve Velké Británii, musel vzít v potaz i tyto překlady básní z jiného světa. O cestě, po níž se k anglicky mluvícímu publiku dostaly, a o způsobech, jak proměnily poezii psanou v angličtině, dodnes víme jen velmi málo – ačkoli přínos různých neúspěšných nejtárenských dělníků byl velmi podstatný.

Tato kniha pojednává o nadnárodním či transnacionálním pohybu poezie v éře studené války. Výklad začíná v padesátých letech, probírá kontakty navázané přes železnou oponu, podává nové čtení kontextu americké poezie s ohledem na přehlížené radikální básníky z poloviny století a klade si otázku, co tyto transakce vypovídají o absorpci nových forem v anglofonní kultuře období studené války. Dospíváme tak k přehodnocení významných postav, jako je Robert Lowell, Derek Walcott, Allen Ginsberg či Seamus Hea-

2 Ivan Skála, „Pětiletka“, in: *Podivuhodní kouzelníci: čítanka českého stalinismu v řeči vázané z let 1945–55*, ed. Antonín Brousek, Purley: Rozmluvy 1987, str. 55.

ney, a získáváme zřetelnější představu o ideologických mechanismech, díky nimž se estetické hledisko prosadilo coby kategorie nezávislá na politických ohledech.

Studená válka přispěla ke globální kulturní synchronizaci: všude na světě se začala objevovat podobná témata, výrazové formy i kritické manévry. Poezie se sice obvykle chápe jako diskurz, jenž je politickým zájmům vzdálen, ale dobové ideologické tlaky na ni měly pronikavý vliv. Vedle tohoto zrcadlení ideologie a poezie však docházelo i k rozmanitým pohybům přes železnou oponu – a to navzdory kulturním i jazykovým bariérám, státnímu dohledu a činnosti špiónů, zrádců a překladatelů. Tvrdím, že pokud chceme uvažovat o transnacionálních kulturních tendencích zkoumaného období, jsou všechny uvedené faktory jejich nedílnou součástí a měly v poválečné anglicky psané poezii svůj vliv dokonce i na básně, jejichž tematika se studenou válkou nijak nesusouví.

První kapitola analyzuje dvojici teorií, které nám mohou pomoci pochopit přenos literatury mimo její původní jazykovou a kulturní oblast. Diskuse o konceptu světové literatury, do níž se v reakci na pojetí Pascale Casanovové v její *Světové republice literatury* (1999) zapojili Christopher Prendergast, David Damrosch či Emily Apterová, nám umožňuje sledovat, jak literatura vykračuje mimo národní tradici, a současně zpochybňuje samu existenci takového tradice. Teorie transnacionalismu nám pak umožňuje oprostít se od nacionálního, ale i postnacionálního pohledu (ten totiž předpokládá předem danou existenci stabilního a jednotného národa s vlastní kulturou, která je až následně překonána postnacionální fází) a také nám dovoluje vyhnout se protikladu centra a periferie, charakteristickému pro teorii postkolonialismu, neboť modely tohoto druhu pouze upevňují nadvládu imperiálních center a jazyků.

Dynamika centra a periferie přetrvává v jisté části transnacionální kritiky v podobě kontrastu prvního a třetího světa: kritikové jako Matthew Hart, Peter Hitchcock nebo Fredric Jameson zkoumají například kulturní transakce, k nimž dochází, když euroamerická kritická teorie podává výklad gujanského či somálského básníka. Tato kritická praxe se ale teprve rozvíjí (transnacionální kritika, píše dvojice Lionnetová – Shihová, je „méně předepsaná a více rozptýlená“).³ Poskytuje díky tomu sice svého druhu osvobození, avšak přehlíží situaci studené války, která vedla ke vzniku teorií postkolonialismu, světové literatury a transnacionalismu.

V následující studii je transnacionální panorama blíže vymezeno dvěma hledisky, totiž obdobím a literárním druhem. Při zkoumání literárních diskurzů z období studené války můžeme vůči obecně estetickým předpokla-

3 Viz Françoise Lionnet – Shu-mei Shih, „Introduction“, in: *Minor Transnationalism*, ed. Françoise Lionnet a Shu-mei Shih, Durham: Duke University Press 2005, str. 5.

dům, na nichž uvedené teorie stojí – zvláště v otázce politické angažovanosti a autonomie literatury –, zaujmout odstup. Druhým uvedeným kritériem je literární druh. Většina transnacionální kritiky se – snad pod vlivem domnělé blízkosti tohoto žánru k politicko-kulturním diskusím – zabývá románem. U lyrické básně se zdá, že je od svárů a tlaků intelektuálního diskurzu příliš odloučená a podobné teoretické uchopení neumožňuje. Z žánrového hlediska má román blíž k akademické rozpravě i k reportáži, a proto se k podobným rozborům navýsost hodí. Poezie vyžaduje odlišnou sadu kritických nástrojů. Jakmile je uplatníme, odhalíme literární druh, jehož politické angažmá je zřetelné a velmi rozšířené, ale jenž si je současně vědom vlastních možností a tradic. *Transnacionální poetika* Jahana Ramazaniho (2009) provedla průzkum některých přesunů poezie přes hranice jazyků a států, avšak setrvala v anglické jazykové oblasti.⁴ Máme-li objasnit řadu fenoménů literárního transferu v éře studené války, potřebujeme minimálně dvojjazyčný rámec.

Tlak studené války na básnickou rozpravu a její recepci byl ohromný a velmi specifický. Současně tato éra uvedla široké spektrum kultur a národů do bezprecedentních a neočekávaných kontaktů a vytyčila paralely v samotných básních, v kritickém diskurzu i v životních drahách básníků. Škála a rozmanitost těchto izomorfí zajišťuje úvodní podmínky pro transnacionální komparativní studium kultury v éře studené války. Srovnáním ale celá úvaha jen začíná. K čemu dochází, když báseň či básník putují přes dělicí čáru? Jaké změny nastávají při překladu a recepci? A co se odtud můžeme dozvědět o poezii a kultuře v období studené války? K odpovědím na tyto otázky se kniha dostává ve druhé kapitole.

Jak upozorňuje Clare Cavanaghová, teoreticky zaměření kritikové zpravidla studenou válku přehlíželi.⁵ Vzájemné kontakty mezi východní Evropou a Západem v této době, tvrdí Cavanaghová, skýtají důležitá poučení ohledně „lyrické poezie a moderní politiky“ (jak zní titul její knihy). Panující neznalost či přehlížení jsou politováníhodné, protože východní Evropa poskytuje vítanou možnost zkomplikovat vlastní kritické modely. Takzvaní autoři druhého světa patří k literárním tradicím, které byly odjakživa součástí širšího evropského kulturního dědictví. Geografický a ideologický posun tohoto druhu mění podobu transnacionálních úvah o estetické hodnotě a ideologické funkci literatury. Konfrontace studené války měla globální dosah a zvláště v průběhu padesátých let byla vnímána především s poukazem na Evropu; tím byly položeny základy pro pozornost, kterou Západ v následujícím desetiletí věnoval utiskovaným východoevropským básníkům.

4 Jahan Ramazani, *A Transnational Poetics*, Chicago: University of Chicago Press 2009.

5 Clare Cavanagh, *Lyric Poetry and Modern Politics: Russia, Poland and the West*, New Haven: Yale University Press 2009, str. 6.

Západ měl v tomto období ve zvyku šířit své mínění o tom, jak pohlíží na kulturní produkci Východu. Jak ale vyhlížel Západ z východního pohledu? A jaký to mělo vliv na následné poetické přenosy z Východu na Západ? Tyto otázky probereme na překladech básníka Jana Zábrany (1931–1984), prvního českého překladatele beatnických básníků, ale také ruských autorů (mj. Osipa Mandelštama, Josifa Brodského, Sergeje Jesenina či Borise Pasternaka). Koncem padesátých let – ještě před jejich americkou kanonizací – se dozvěděl o Lawrence Ferlinghetti, Allenu Ginsbergovi a Gregorym Corsovi a jeho překlady ovlivnily tehdejší českou poezii rozvolněním díkce i palety forem. Jeho očima se můžeme podívat na americkou poezii poloviny 20. století zvenčí.

Transnacionální dynamika se dává do pohybu ve chvíli, kdy dojde k uznání a interpretaci poezie z odlišné literární kultury a odlišného jazyka a ta je následně přenesena přes dělicí hranici. Zábrana je vedle překladů též autorem pronikavých doslovů a časopiseckých studií, jejichž četbou se můžeme přiblížit k americké poezii poloviny 20. století z nového úhlu. V první řadě u něj můžeme najít shody s politicky angažovanou poezií autorů, jako je Thomas McGrath, Eve Merriamová, Edwin Rolfe či Kenneth Patchen. Uplatněním transnacionálního přístupu můžeme za prvé oživit a uzávorkovat *mezinárodní* rámec dobové marxistické kulturní ideologie (tito radikální básníci se považovali za účastníky mezinárodní revoluce a v tomto smyslu byli provázáni s ideologickými českými básníky počátku padesátých let), za druhé se průzkumem Zábranova výběru při překládání poezie ozřejmí ideologické souvislosti určité americké kritické praxe, která se považovala za čistě estetickou. Americká literární historie v současnosti (díky J. L. Millerovi, Wai Chee Dimockové, Jahanu Ramazanimu, Jonathanu Aracovi a dalším) prochází procesem internacionalizace či přesněji řečeno transnacionalizace. Zábrano-vo paradoxní postavení lze využít jako páku k přehodnocení estetických a politických faktorů, jež kolem poloviny 20. století působily v americké poezii.

Druhá kapitola se zabývá pohledem z Československa na to, jak americká poezie přecházela přes železnou oponu do Prahy. Třetí kapitola začíná na opačné straně, úvahou o A. Alvarezovi, jenž edičně připravil antologii *The New Poetry* (1962), řídil edici Penguin Modern European Poets a významným způsobem ovlivnil směřování anglofonní poezie v šedesátých letech i v následných obdobích. Sehrál zásadní roli při prosazení amerických „konfesičních básníků“ (*confessional poets*) a Teda Hughese. Analýzou jeho kritiky i metody edičního výběru můžeme podat zřetelnou charakteristiku některých dobových kontur, ale také stanovit, co tehdejší anglofonní poezii podle Alvarezova mínění scházelo – a co proto hledal ve východní Evropě.

Jak ukázal Alan Filreis, literární kritika počínaje padesátými lety postupně – a stále důkladněji – tlumila politické významy poezie a preferovala naopak tropy niterného obratu v americké novokritické poezii a u britských autorů z okruhu The Movement. Alvarez se rozhodl tuto tendenci rozbít, avšak